

ქსნის ხეობის სოფელ საძეგურის ისტორიიდან

დავით ახლოური

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
datoakhlouri@gmail.com

საძეგური ოკუპირებული ახალგორის მუნიციპალიტეტის კორინთის თემის სოფელია, მდებარეობს ქსნის მარჯვენა მხარეს, დაბის ცენტრიდან 12 კილომეტრის დაშორებით, ზღვის დონიდან 1050 მეტრზე (ქსე 1985: 217). როგორც ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიიდანაც ჩანს, სოფელი ცნობილი იყო საძეგური პირველის სახელწოდებით, რითაც განარჩევდნენ „მეორე საძეგურისგან“. მაგალითად, მეცხრამეტე საუკუნის თბილისის გუბერნიის დემოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, საძეგური პირველი მაშინდელი მონასტრის (ლარგვისის) სასოფლო თემში შედიოდა, საძეგური მეორე კი – გეზევრეთის სასოფლო თემში. ერთი და იმავე სახელწოდების რამდენიმე სოფელს ხშირად ვხვდებით ქსნის ხეობაში, დემოგრაფიული ხასიათის წყაროებში აღნუსხულია: 3 ციხისოფელი, 3 მონასტერი, 2 წინუბანი და ა.შ.

ვახუშტის აღწერით საძეგურის სამხრეთით ზებეყურის: „კლდეს ქუეთ მტკურამდე კსანი არს ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი [...] და ამ კლდეს ზეით იწრო და მჭიდრო, უვენახო, უხილო, მწირი“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 359).

საძეგურს ქსნის ხეობაში მოგზაურობისას ესტუმრა გერმანელი მეცნიერი გიულდენშტადტი: კორინთიდან „ერთ საათში მივედით ადგილამდე, სადაც ადრე გადმოდიოდა მთის კუპრი და შემდეგ – ქსანზე სოფელ საძეგურამდე მდინარე საძეგურის შესართავამდე მას ქსნის ორივე ნაპირზე აქვს სახლები“ (გელაშვილი 1962: 95). მოგზაურის მინიშნებით: „საძეგურთან ზემოთ ქსანზე, ძველად გადმოდიოდა მთის ფისი (ქართულად კუპრი), რისგანაც კირქვას აქვს მოლურჯო-მოშავო ფერი“ (გელაშვილი 1964: 29).

როგორც ა. სონღულაშვილი აღნიშნავს: „ნავთობის პროდუქტების გამოსავალი შავი ოზოკერიტის სახით გვხვდება ქსნის ხეობის სოფელ საძეგურთან, სადაც იგი წარმოდგენილია ეოცენური ფიქლების ნაპრალებში“ (სონღულაშვილი 2009: 29-30).

მეოცე საუკუნის დასაწყისში აქ აღმოჩნდა ანტიკური ხანის უნიკალური ძეგლი, რომელიც ახალგორის განძის სახელითაა ცნობილი. ადიდებული მდინარისაგან ჩამორეცხილ სამაროვანზე, მიწის სამუშაოების დროს შემთხვევით აღმოჩენილ განძს საქართველოში მიკვლეულ ყველაზე მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ ძეგლად მიიჩნევენ იულონ გაგოშიძე. „მიეცით რომელ უწარსულო ერსაც გნებავთ ახალგორის განძი და ამ ერს ისტორია ექნებაო“ – ბრძანებდა ნიკო კეცხოველი.

ფერდობიდან, სადაც განძი იქნა მიკვლეული, ნახევარი კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს ნასოფლარი გედესკარი, სადაც შემორჩენილია კლდის ქვით ნაგები დარბაზული ტიპის საცხოვრებელი ნაგებობების კვალი, ასეთივე ნანგრევების ნაშთებია შემორჩენილი გედესკარის ზემოთ, რამდენიმე მეტრში. ს. მაკალათიას დასკვნით, მაღლობზე მდებარე ნასოფლარ გედესკარში უნდა ეცხოვრა ხეობის უძველეს მოსახლეობას, „რომელსაც სალოცავი ხატი ჰქონდა ქვემოთ, სადაც საძეგურის განძი აღმოჩნდა. ეს ძვირფასი განძიც ამ ხატის (სალოცავის) საკუთრებას შეადგენდა, შესაწირის სახით დაგროვილი“ (მაკალათია 1968: 73).

თუმცა, უნდა ითქვას ისიც, რომ, ს. მაკალათიასაგან განსხვავებით, ახალგორის განძს სამარხულ ინვენტარად მიიჩნევენ ი. გაგოშიძე: „ახალგორის განძი არის ქალის მდიდრული სამარხის ინვენტარიო“ – წერს იგი (გაგოშიძე 1964: 71).

მეოცე საუკუნეში მოღვაწე ცნობილი საძეგურელი მჭედლის ისაკ ნავროზაშვილის მოგონების მიხედვით:

ლექსო, იაკობა და სოსიკა ნავროზაშვილებს ხვნის დროს უპოვნიათ გედესკარში ოქროს ნივთები: ფაიტონი, ზედადგარი, ჭედლა, ტევანი, საყურეები და სხვა წვრილმანი ნივთები. შიშით საბძელში შეუნახიათ, პატრონი არ ყავდესო (იგულისხმება „მცველი“, არარეალური პატრონი). ჩაუტანიათ ახალგორში და ჩუმად მიუყიდიათ იგი ვაჭრებისთვის. ამათ თბილისში ჩაუტანიათ და იქ დიდ ფასად გაუყიდიათ (რეხვიაშვილი 1975: 204); (ახლოური 2021: 248).

განძი შედგება ხუთასზე მეტი ნივთისაგან და აქედან სამასი – ოქროსია. მათგან აღსანიშნავია სასაფეთქელები შეწყვილებული ცხენების გამოსახულებით, სხვადასხვა ფორმის საყურეები, რკალგახსნილი საბეჭდავები ფანტასტიკური ცხოველების გამოსახულებით, ოქროს ბალთები, ყელსაბამი გომბეშოს გამოსახულებიანი საკიდებით, საკიდი ჩიტისა და შვლის გამოსახულებით, ოქროს საკისრე რკალები, რიტუალური დანიშნულების ნივთები, ბრინჯაოს შტანდარტი ჭიხვის თავების გამოსახულებით, შტანდარტი ჭიხვის თავებისა და ადამიანის გამოსახულებით, დოქისა და სფერულტანიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები, მთის ბროლის, ძვლის, მინის მძივები, სამაჯურები, ფარაკიანი ბეჭდები, ოქროსა და სარდიონის მძივ-საკიდები, ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთები, საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ბრინჯაოს სარკე და ა. შ.

ვერცხლის ნივთებიდან აღსანიშნავია იმდროინდელ კულტურულ სამყაროში გავრცელებული ომფალოსიანი ფიალები. ცხენის აღკაზმულობას მიეკუთვნება რახტის შესამკობი ოქროსა და ვერცხლის სხვადასხვანაირი ფირფიტა, ბრინჯაოს რგოლები, ლაგმები. ახალგორის განძის ტიპის ლაგმები ჯერჯერობით მხოლოდ საქართველოშია აღმოჩენილი (გაგოშიძე 1997: 278).

სრულიად მართებულად შენიშნავდა ახალგორის განძზე ჩვენთან საუბრისას ქსნის ხეობის მკვიდრი ჯემალ ჩიტიშვილი:

ყველაფერთან ერთად, საძეგურში აღმოჩენილია ალვირის ერთ-ერთი ნაირსახეობა, რომლის მსგავსიც საქართველოს არცერთ კუთხეში და არც სხვაგან არ დაფიქსირებულა, იმაზე მიუთითებს, რომ ცხენოსნობა საკმაოდ ძირძველი და კარგად განვითარებული სფერო იყო ქსნის ხეობაში...

ახალგორის განძი სამეცნიერო ლიტერატურაში ზოგადად, ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებითაა დათარიღებული (სმირნოვი 1934); (გობეჯიშვილი 1952: 112); (აფაქიძე 1959: 267) თუმცა განძის ისტორიის მკვლევრებს შორის დათარიღებასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა: შ. ამირანაშვილის მოსაზრებით ძვ. წ. V საუკუნეს უნდა მივაკუთვნოთ (ამირანაშვილი 1961: 71); ი. გაგოშიძე ძვ. წ. IV საუკუნის დასასრულით ათარიღებს (გაგოშიძე 1997: 278-279), ა. ტალგრენი – ძვ. წ. VII საუკუნით (გაგოშიძე 1964: 71).

ვ. ხოცუაშვილის მიხედვით, საძეგურში აღმოჩენილ ნივთებს ახალგორის განძის სახელწოდება „იმითომ შემორჩა, რომ იგი ძირითადად ახალგორში იქნა შეგროვილი“ (ხოცუაშვილი 1987). ს. მაკალათიას მოსაზრებით კი,

საძეგურის განძს შეცდომით ეწოდა ახალგორის განძი, რაც გაუგებრობას იწვევს. საძეგური ახალგორიდან დაშორებულია საკმაო მანძილით – 6-7 კილომეტრით. ეს ალბათ იმ მოსაზრებით უნოდეს, რომ მაშინ (1907 წ.) საძეგური შედიოდა ახალგორის საბოქაულოში (მაკალათია 1968: 85, სქოლიო).

როგორც ცნობილია, საძეგურში აღმოჩენილი ნივთების მოძიებასა და გადარჩენაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის ექვთიმე თაყაიშვილს. ნ. კეცხოველის მონათხრობით:

1907-1908 წლებში ექვთიმეს გაუგია, რომ ოქრომჭედლობის ვაჭარი ბერუჩევი (ბერუჩაშვილი)

ყიდოდა იშვიათ ოქროს ნივთებს, რომლებიც ახალგორელებისგან ჰქონდა ნაყიდი. ექვთიმემ ბერუჩაშვილისგან ნივთები კავკასიის მუზეუმს შეაძენინა, თუმცა ხვდებოდა, რომ ეს დიდი განძეულის მხოლოდ მცირე ნაწილი უნდა ყოფილიყო, ამიტომაც, დუშეთსა და ახალგორში თავის მოსწავლეებს გაუგზავნა ბარათები – ახალგორში რაიმე განძი ხომ არ არის ნაპოვნიო. გაირკვა, რომ საძეგურელ გლეხებს განძი ახალგორელი ვაჭრის – მზარეულოვისათვის მიუყიდათ.

ამ დროს დუშეთის ბოქაული განუწყვეტლივ ეძებდა 15 წლის წინ გაძარცული ოქროსკარიანის ნივთებს (საუბარია ალექსის სამებაზე – დ. ა.) და ვინაიდან ეგონა, რომ ნივთები გაძარცული ტაძრის საკუთრება იყო, ისინი ჩამოართვა მზარეულოვს და ჩააბარა შესანახად დუშეთის მაზრის სამმართველოს. ე. თაყაიშვილი დაუყოვნებლივ გაემგზავრა დუშეთში და თან ფოტოგრაფიც წაიყვანა. მისდა გასაკვირად, მაზრის უფროსი შეეცადა, დაემაღლა ნივთები, მაგრამ ბოლოს იძულებული იყო, ეჩვენებინა. აღმოჩნდა, რომ ოქროს ნივთები ერთი გირვანქა და 79 მისხალია, ვერცხლისა კი ორი გირვანქა და 37 მისხალი (საქართველოში გირვანქა უდრიდა 0,4267 კილოგრამს – დ. ა.). გამოირკვა, რომ ნივთები ტაძრის კუთვნილება არ იყო. გადაწყდა მზარეულოვისაგან შეეძინათ ეს განძეული, მაგრამ მაზრის უფროსი ფეხს ითრევდა, ხუთი-ექვსი დღე ალოდინა დუშეთში და ახალგორში არ გაგზავნა. ბოლოს ე. თაყაიშვილი თვითონ ავიდა ახალგორში, ნახა მზარეულოვი და შეიძინა მისგან ეს ნივთები, მიუხედავად იმისა, რომ საძეგურელმა გლეხებმა სარჩელი წამოაყენეს, ნივთებში ფული ჯერ არ მოუცია და ფული ჩვენ უნდა ავიღოთო. ბოლოს ეს საკითხიც მოგვარდა. ისიც გამოირკვა, რომ საძეგურში და ახალგორში გაყიდულია ამ განძის ნაწილი. ვ. მზარეულოვის დახმარებით ე. თაყაიშვილმა ადგილობრივ მოსახლეობაში მოაგროვა ეს დაქსაქსული ნივთები და შეიძინა. ე. თაყაიშვილი ახალგორში 1909 წელსაც იყო და კიდევ დაზვერა; მაშინაც შეიძინა მან რამდენიმე ძვირფასი ნივთი (კეცხოველი 1971: 28).

ექვთიმე ბოლომდე დიდი რუდუნებით უფრთხილდებოდა ახალგორის განძს საქართველოშიც და საფრანგეთშიც. „დავალებული მაქვს განძის დაცვა და კიდევაც ვიცავ, რამდენადაც შემიძლიაო“ – ბრძანებდა იგი და მოთმინებით ელოდა იმ დღეს, როცა კუთვნილ საგანძურს ისევ საქართველოს ჩააბარებდა. 1945 წელს საქართველოში ჩამობრძანებული ჩვენი ეროვნული განძი და მათ შორის საძეგურში ნაპოვნი უნიკალური ნივთები, დღეს აკადემიკოს ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ინახება.

ახალგორის განძის თანადროული სამარხი აღმოჩნდა სოფელ ყანჩავეთშიც, ადრეანტიკური ხანის სამარხიდან 38 დასახელების 79 ნივთმა მოაღწია ჩვენამდე. „საძეგურში და ყანჩავეთში დაკრძალულებს შეიძლება უკვე ერისთავებიც კი ერქვათო~ – ამ დასკვნამდე მიიყვანა ი. გაგოშიძე ორი სოფლის განძეულობაზე დაკვირვებამ (გაგოშიძე 1964: 84). „სოფელს ამ საგანძურის შემდეგ ზუსტად მასე – საგანძური ერქვა, დრომ საძეგური მოგვიტანაო“ – გაგვაცნო საძეგურში მცხოვრებთა შორის გავრცელებული მოსაზრება ამ სოფლის მკვიდრმა ალექო ნაროზაშვილმა. მართალია, საგანძური მეოცე საუკუნის დასაწყისში აღმოჩნდა, საძეგური კი გაცილებით ბევრად ადრე იხსენიება წყაროებში, მაგრამ მაინც საყურადღებო ცნობაა, არ უნდა გამოვრიცხოთ, ტოპონიმი „საძეგური“ უძველესი დროიდან მართლაც საგანძურთან ყოფილიყო კავშირში, ეს მხარე ხომ განძეულით მდიდარი იყო. ი. გაგოშიძე მიიჩნევს, რომ ქსნის საერისთავო ადრეანტიკურ ხანაში ქართული სახელმწიფოებრიობის ერთ-ერთი ფორპოსტთაგანი იყო შიდა ქართლში და მას მჭიდრო კავშირურთიერთობა ექნებოდა IV-III საუკუნეთა მიჯნაზე აღმოცენებულ ქართლის სამეფოს ცენტრთან, რასაც ქსნის ხეობისა და მცხეთის მიდამოების ტოპონიმიკური თანხვედრებიც უნდა გვიდასტურებდეს, გავიხსენოთ ქსნის ხევის ბაგინი, არმაზი, საძეგური, ძეგლუვი და მცხეთის ბაგინეთი, არმაზციხე, არმაზისხევი, ძეგვი. მკვლევარის აზრით, „ამ დამთხვევებში შესაძლებელია მოსახლეობის გარკვეული მასების გადაადგილებაც დავინახოთ ქსნის ხეობიდან ბარში“ (გაგოშიძე 1964: 85).

როგორც ვხედავთ, იულონ გაგოშიძე თანხვედრას ხედავს ქსნის ხევის სა-ძეგ-ურ-სა და მცხეთის ძეგვ-ს შორის.

ჯონდო გვასალია ტოპონიმ „საძეგურს“ უკავშირებს მეგრულ ძეგირს, მისი მოსაზრებით „საძეგურში“ – ქართული „სა“ პრეფიქსით გაფორმებულია მეგრული „ძეგირი“, რაც ქართულად ეკალ-ღიქს ნიშნავს (გვასალია 1983: 164).

სოფლის ძეგლებიდან აღსანიშნავია გვიანი შუა საუკუნეების კვირაცხოვლის ეკლესია, ამავე პერიოდის დარბაზული ეკლესია, სასაფლაოს ტერიტორიაზე მდებარე კობათის (კობაურების) წმინდა გიორგის სალოცავი, გარშემო გალავნით, ასევე ნასოფლარ „კობაურის“ ტერიტორიაზეა შუა საუკუნეების ეკლესიის შემორჩენილი კედლები, სადაც ძველი საფლავებია და სოფლიდან შვიდი კილომეტრის დაშორებით, მთაში, ნასოფლარ „ულდაში“ სწორკუთხა მოხაზულობის დარბაზული ეკლესია გალავნის ფრაგმენტებით (დადიანიძე 2008: 157-160).

* * *

რაც შეეხება გვიან შუა საუკუნეებს, 1774 წლის ქსნის ხეობის მოსახლეობის აღწერის მიხედვით, ამ დროს საძეგურში 19 მკვიდრი კომლი და 2 ბოგანო ცხოვრობდა, ძირითადად, ნავრობაშვილები – 7 კომლი, აქედან 1 ბოგანო, წითურაულები – 2 კომლი (ამ გვარიდან იყო მოურავი შიო), სულაშვილები – 2 კომლი, კობაურები – 2 კომლი, ჭალისური – 2 კომლი, რომელიც წყაროში მითითებულია როგორც ჭალის ურია. ასევე თითო კომლია – კაიშაური, შერმადინი, ილურიძე, მილაძე, ჭოჭალი და ბოგანო ცექვაძე დათუნას შვილი ბერი. როგორც ლამისყანის შესაბამისი პერიოდის აღწერიდან ვიცით, ცექვაძეები ზურაბ კორინთელს ეკუთვნოდნენ და ლამისყანაში ილტობიდან იყვნენ ხიზნად მოსულები, იქიდან კი ერთი ოჯახი 1774 წლამდე გადმოსახლებულა საძეგურში. აი, რას ვკითხულობთ წყაროში:

საძეგურს ქსნის ერისთვის ყმა

ქ: წითურაული გოგის შვილი კომლი. ა. თავი. გ. მოურავი შიო ივანე და პეტრე
 აქავ წითურაული პატარკაცის შვილი კომლი ა თავი ბ ივანე და ბერი
 აქავ კაიშაური მუხის გულის შვილი კომლი ა თავი ა ხადო
 აქავ შერმადინი ქიტის შვილი კომლი ა თავი ბ ბერი და გოგია
 აქავ ჭოჭალი ხოსროს შვილი კომლი ა თავი ბ ბერი და დათუნა
 აქავ ნავრობანთ გაბრიელას შვილი კომლი ა თავი ბ გოგია და შიო
 აქავ ილურიძე ბერის შვილი კომლი ა თავი გ გივი ხიზანა და ივანე
 აქავ კობაური ბასილის შვილი კომლი ა თავი ბ მახარებელი და დემეტრე
 აქავ კობაური სანანის შვილი კომლი ა თავი ა კაცია
 აქავ სულანთ ვაჟიკას შვილი კომლი ა თავი ბ შუშანა და ბერი
 აქავ ჭალის ურია შერმაზანის შვილი კომლი ა თავი ბ მახარებელი და ივანე
 აქავ ჭალის ურია დათოს შვილი კომლი ა თავი ბ დათუნა და ოთარა.
 აქავ სულანთ ნადირას შვილი კომლი ა თავი ა ნიკოლა მეცხვარე
 აქავ ნავრობანთ შიუკას შვილი კომლი ა თავი გ ბერი ბერუა და ოტია
 აქავ ნავრობანთ გამახარას შვილი კომლი ა თავი გ ბერი გოგია და გამახარე
 აქავ ნავრობანთ მახარებლის შვილი კომლი ა თავი გ ივანე ბერი და ივანე
 აქავ ნავრობანთ ომანას შვილი კომლი ა თავი ბ გვიანა და დემეტრე
 აქავ ნავრობანთ შალვას შვილი კომლი ა თავი ბ გიორგი და პატარკაცი
 აქავ მილაძე ნადირას შვილი ნადირას ობოლი თავი ბ ბერუკა და ნინია
 აქავ ბოგანო ნავრობანთ ნარიმანის შვილი კომლი. ა. თავი ა. ქიტესა
 აქავ ბოგანო ლამისყანელი ცექვაძე დათუნას შვილი კომლი. ა თავი ა ბერი
 იქნა მემკვიდრის ჯამი კომლი იჰ თავი ლჰ
 იქნა მემკვიდრის ობლის ჯამი თავი ბ
 იქნა ბოგანოს ჯამი კომლი ბ თავი ბ. (თაყაიშვილი 1951: 48).

1774 წლის აღწერაში საძეგურს მოსდევს მეზობელი სოფლის – გეზევრეთის მოსახლეობის შესახებ ცნობები, ხოლო მომდევნო აღწერებში, გეზევრეთის მოსახლეობას ცალკე აღარ აღწერენ. გეზევრეთი ახალგორის მუნიციპალიტეტის კორინთის თემის

სოფელია, მდებარეობს ნახიდურის ხეობაში, ხარულის ქედის აღმოსავლეთ კალთაზე, ახალგორიდან 17 კილომეტრის დაშორებით, ზღვის დონიდან 1320 მეტრზე (ქსე 1978: 35). ქსნის საერისთავოს სტატისტიკურ აღწერილობაში და სხვაგანაც, ძველ წყაროებში, იგი მოხსენიებულია, როგორც გეზერეთი, თუმცა ქართულ ორთოგრაფიულ ლექსიკონში მისი სწორი ფორმა გეზერეთია (ორთოგრაფიული ლექსიკონი 1987: 29). გეზერეთის სახელწოდებითაა მითითებული 1914 წლის პაგირევის საძიებელშიც (თაყაიშვილი 1951: 67); (ჯავახიშვილი 1967: 194-195).

მივყვეთ აღწერას:

გეზერეთს ქსნის ერისთვის ყმა ამაჲ მოურავის სახელო

ქ: წითურაული ხადილას შვილი კომლი. ა თავი გ. გლახა მახარა და ქიტესა
 აქავ წითურაული საბუჯურის შვილი კომლი ა თავი ბ სეხნია და გაბიდაური
 აქავ შულლიანთ გიორგის შვილი კომლი ა თავი გ პეტრე გელია და შიო
 აქავ შულლიანთ ქიტის შვილი კომლი ა თავი ბ ბერი და ზურაბა
 აქავ წმინდა გიორგის ეკლესიისათვის შეწირული ჭოჭალი ბერის შვილი კომლი ა თავი ბ ხარება
 და გოგია
 აქავ წმინდა გიორგის ეკლესიისათვის შეწირული ჭოჭალი დათოს შვილი კომლი ა თავი ა ბერუა
 იქნა მემკვიდრის ჯამი კომლი ვ. თავი იგ“ (თაყაიშვილი 1951: 49); (ჯავახიშვილი 1967: 195).
 XVIII საუკუნის 70-იან წლებში გეზერეთში 6 კომლს უცხოვრია: 2-2 კომლს წითურაულების, შულლიაშვილებისა და ჭოჭალების (შემდგომში ჭოჭელები).
 როგორც აღვნიშნეთ, 1783 წელს საძეგურისა და გეზერეთის მოსახლეობა ერთადაა აღწერილი. ამიტომაც შესამჩნევადაა გაზრდილი კომლთა რაოდენობა და 38-ს აღწევს: შულლიაშვილები – 3 კომლი, წითურაულები – 6 კომლი, კობაურები – 6 კომლი, ჭოჭალები – 2 კომლი, კაიშაურები – 2 კომლი, ჭალისურები – 2 კომლი, სულაშვილები – 2 კომლი, ოსიშვილები – 2 კომლი, ილურიძე – 2 კომლი, ნავროზაშვილები – 6 კომლი. ნავროზაშვილები არიან აგრეთვე მამიშვილობის მიხედვით მითითებული ომანას შვილი გოგია და გაბრიელას შვილი გოგია, თითო კომლია შალვაშვილი, შერმადინი, მილაძე.

საძეგურიდან ამისივე სახელო

ქ. შულლიას შვილი კომლი ა თავი ბ მგელია და იოსებ
 აქავ შულლიას შვილი კომლი ა თავი ბ სეხნია და გაბიდაური
 აქავ შულლიას შვილი კომლი ა თავი ბ ბერი და ზურაბა
 აქავ წითურაული კომლი ა თავი ბ ქიტესა და აბრამ
 აქავ წითურაული კომლი ა თავი ა გლახა
 აქავ წითურაული შიოს შვილი კომლი ა თავი გ პეტრე მახარე და გივი
 აქავ წითურაული კომლი ა თავი ა სანაგო
 აქავ წითურაული კომლი ა თავი ა დემეტრე
 აქავ კობაური ბეჟუას შვილი კომლი ა თავი ა დათუნა
 აქავ ჭოჭალი ხარებას შვილი კომლი ა თავი ბ გრიგოლ და იოსებ
 აქავ კაიშაური კომლი ა თავი დ ზაქარია შალვა მგელია და კაიშაური
 აქავ კაიშაური კომლი ა თავი ა ხადო
 აქავ შერმადინი კომლი ა თავი გ ბერი გოგია და პეტრე
 აქავ მოლაძე (მილაძე ჯავახ., 1967: 216 – დ.ა.) კომლი ა თავი ბ ნადირა და ბერუკა
 აქავ ნავროზას შვილი კომლი ა თავი ბ ბერი და გოგია
 აქავ ნავროზას შვილი კომლი ა თავი ბ მჭედელი ბერი
 აქავ ნავროზას შვილი შიუკას შვილი კომლი ა თავი გ ბერი მახარებელი და ოტია.
 აქავ ნავროზას შვილი მახარებლის შვილი კომლი ა თავი გ ბერი ივანე და პაპუნა
 აქავ ნავროზას შვილი კომლი ა თავი ბ გიორგი და პეტრე
 აქავ ომანას შვილი კომლი ა თავი ა გვიანა
 აქავ შალვას შვილი კომლი ა თავი გ გიორგი თევდორე და ელისბარ.

აქავ ჭალისურა (ჭალის უ რ ი ა – ჭავჭავიშვილი 1967: 216 – დ. ა.) კომლი ა თავი გ ივანე ბერი და შერმაზან.

აქავ ჭალისურის გიორგის შვილი კომლი ა თავი ა ოთარა

აქავ სულას შვილი კომლი ა თავი გ გოგია ივანე და ბასილა

აქავ სულას შვილი კომლი ა თავი ა ბერი

აქავ კობაური კომლი ა თავი ბ ბერი და ოთარა

აქავ კობაური ბასილის შვილი კომლი ა თავი ა ბერი

აქავ კობაური კომლი ა თავი გ მახარებელი დემეტრე და გიორგი.

აქავ კობაური კომლი ა თავი ბ სეხნია და გიორგი

აქავ ილურიძე კომლი ა თავი ბ გივი და გულბათ

აქავ ილურიძე კომლი ა თავი ა გიორგი

აქავ გაბრიელას შვილი კომლი ა თავი ა გოგია

აქავ ოსის შვილი კომლი ა თავი ა პეტრე

აქავ ოსის შვილი კომლი ა თავი ბ ივანე და ღვთისავარ

აქავ ჭოჭალი ხოსროს შვილი კომლი ა თავი (ა) შეუძლებელი დათუნა

აქავ ნავროზას შვილი კომლი ა თავი (ა) შეუძლებელი გამახარე

აქავ კობაური კომლი ა თავი (ა) კაცია შეუძლებელი

აქავ წითურაულის თევდორეს ობოლი (კომლი) ა (თავი) გ ნინია მამუკა და ბერი.

იქნა ჭამი მემკვიდრისა. კომლი ლჰ. თავი. იზ.

იქნა ჭამი მემკვიდრის ობლისა ა: (თაყაიშვილი 1951: 19-20); (ჭავჭავიშვილი 1967: 216).

ქსნის საერისთავოს მესამე მოსახლეობის აღწერაში კომლების რაოდენობა 39-ია. დამატებულია ერთი კომლი: „ქ. წითურაული გამიხარდის შვილი კომლი ა თავი ა ბერი“. იქვე სქოლიოში მინიშნებაა, რომ სტრიქონი მარცხენა გვერდით წერია (ჭავჭავიშვილი 1967: 238).

აღწერებში ყურადღებას იქცევს რამდენიმე ფაქტი: შუღლიაშვილებში ფშაური წარმომავლობის გვარი გაბიდაური საკუთარ სახელადაა ქცეული. ეს სახელი ქსნის ხეობაში ამ დროისათვის უკვე გავრცელებული იყო და ძირითად, იმ გვარებში გვხვდება, რომლებიც გაბიდაურებიდან მომდინარეობს. თუმცა ამ შემთხვევაში სახელს გვარის ძირთან ვერ დავაკავშირებთ. ერთ-ერთ მეკომურად მითითებულია ნავროზას შვილი მჭედელი ბერი. საძეგურელი ნავროზაშვილები მჭედლობის ტრადიციას შემდგომშიც აგრძელებდნენ. ამის დასტურია ჩვენს მიერ უკვე ნახსენები ისაქ ზაქარას ძე ნავროზაშვილის საქმიანობა, რომელსაც სამჭედლო საკუთარ სახლში ჰქონდა მოწყობილი. აქვე აღვნიშნოთ ისიც, რომ ქსნელი მჭედლების ნახელავი გამორჩეული იყო ფორმითაც და თვისებებითაც, სიდიდესთან ერთად ახასიათებდა „ტანის სიმტკიცე, ფხა-ალმასი და მკვეთელობა“ (რეხვიაშვილი 1954). ხელოსნობასთან ერთად მეცხვარეობა რომ უძველესი დროიდან სოფლის ერთ-ერთი ძირითადი დარგი იყო, ამას ადგილობრივ მოსახლეობაში დაცული გადმოცემებიც ადასტურებენ. კერძოდ, ქსნისხეობელი ქალბატონის – თინა ქუტაშვილი იხსენებს შემდეგ ფაქტს: „მე მახსოვს საძეგურში ასევე იყო ნაპოვნი ოქროთი ჩამოსხმული ვერძი და მალევე მიჩქმალეს, ვინ დაეპატრონა უცნობიაო“.

ასევე, 1774 წლის ქსნის ხეობის მოსახლეობის აღწერის მიხედვით სულაშვილების ორი კომლიდან, ერთ-ერთ კომლს წარმოადგენს „სულანთ ნადირას შვილი თავი ა კომლი ა ნიკოლა მეცხვარე“. ზესახელი მის საქმიანობაზე მიგვანიშნებს.

აღსანიშნავია ისიც, რომ 1783 წლის მონაცემებში საძეგურის მკვიდრთა შორის ბოგანოდ მითითებულ კომლებს ვეღარ ვხვდებით. უფრო მეტიც, ლამისყანელი ცეცვაძე დათუნას შვილი ბერი ახალ აღწერაში საერთოდ აღარ ჩანს, ისევე, როგორც აღარაა გამოკვეთილი მოურავის სახელო.

1783 წლის აღწერისგან განსხვავებით, იოანე ბატონიშვილის ქართლ-კახეთის აღწერაში „გეზერეთი“ და საძეგური ცალ-ცალკე არიან მითითებულნი (ენუქიძე, ბედოშვილი 1986: 36).

1803 წლის საუფლისწულოს აღწერის შეჯამებითი ცნობების მიხედვით საძეგურში 41 ოჯახს უცხოვრია, 168 მამაკაცსა და 116 ქალს. უნდა ითქვას, რომ, ამ შემთხვევაშიც

გეზერეთის მოსახლეობა საძეგურის მოსახლეობის რიგშია მითვლილი, რადგან გეზერეთზე ცალკე ცნობები არ გვაქვს (აქტები 1868: 82).

საძეგურისა და გეზერეთის მოსახლეობა ასევე გაერთიანებული ჩანს 1804 წლის საძეგურის მოსახლეობის აღწერაში; პირველი რუსული კამერალური აღწერის ბეჭდური პირი, საიდანაც ჩვენ ვსარგებლობთ, დაცულია გორის ეთნოგრაფიულ მუზეუმში. აღნიშნული ისტორიული დოკუმენტი მუზეუმისთვის 1956 წელს შენიშვნებითა და კომენტარებით გადაუცია ცნობილ მეცნიერს სარგის კაკაბაძეს. როგორც იგი წერს: „აღწერა იძლევა ძვირფას ცნობებს სათანადო სოფლებისა და მხარეების მოსახლეობის სამეურნეო ცხოვრების შესახებ, არკვევს აგრეთვე ამ მოსახლეობის სოციალურ რაობას, საკომლო კერძო მფლობელობის შეხამებას სათემო მფლობელობასთან და სხვა“ (გსიემ 1956: 5). აღსანიშნავია ისიც, რომ ნაბეჭდ ტექსტში მითითებულ სახელებსა და გვარებს შეძლებისდაგვარად ვაზუსტებთ.

როგორც ჩანს, XIX საუკუნის დასაწყისში საძეგურში 39 კომლი ცხოვრობდა:

- 1) იასე ნაოზაშვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 4 მამაკაცი, 4 ქალი, 4 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 3 თივა, 1 წისქვილი, მოჰყავს 12 კოდი პური. გადასახადი არ გადაუხდია.
- 2) გოგია მელაძე შვილი (მილაძე? – დ. ა.), 6 მამაკაცი, 6 ქალი, 20 დღის სახნავი მიწა, 20 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 1 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 6 კოდი, 2 ბატკანი, სულ 6 მანეთი და 40 კაპიკი.
- 3) მახარაბელი ნიოზიშვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 4 მამაკაცი, 2 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 7 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 4 თივა, გადახდილი აქვს ხორბალი 7 ლიტრა, ფული – 15 კაპიკი, სულ: 71 კაპიკი.
- 4) ივანე ილურიძე შვილი, 3 მამაკაცი, 2 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 10 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 4 თივა, გადახდილი აქვს ხორბალი 12 ლიტრა, ფული – 50 კაპიკი, სულ: 1 მანეთი და 46 კაპიკი.
- 5) რამაზან კობაიძე შვილი, 3 მამაკაცი, 11 ქალი, 1 დღის სახნავი მიწა, 10 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივა, გადახდილი აქვს ხორბალი 6 ლიტრა, ფული – 25 კაპიკი, სულ: 73 კაპიკი.
- 6) ბერი კობაიძე შვილი, 2 მამაკაცი, 3 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 7 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივა, გადახდილი აქვს ხორბალი 6 ლიტრა, ფული – 25 კაპიკი, სულ: 73 კაპიკი.
- 7) პეტრე ოსიპა შვილი (ოსი შვილი – დ. ა.), 4 მამაკაცი, 3 ქალი, საკუთარი მიწა არა აქვს, სარგებლობს ეკლესიის მიწებით და მიწის მფლობელს უხდის მიწის საფასურს... გადახდილი აქვს 2 კოდი ხორბალი, 1 ბატკანი, ფული – 1 მანეთი, სულ: 3 მანეთი და 40 კაპიკი.
- 8) გოგია ნაოზა შვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 2 მამაკაცი, 3 ქალი, 5 დღის სახნავი მიწა, გადახდილი აქვს ხორბალი 3 ლიტრა... სულ: 24 კაპიკი.
- 9) ხთისია ნაოზა შვილი (ღვთისია ნაროზაშვილი – დ. ა.), 2 მამაკაცი, 4 ქალი, 5 დღის სახნავი მიწა, გადასახდი გადახდილი არ აქვს.
- 10) ვასილ სულა შვილი, 5 მამაკაცი, 3 ქალი, 6 დღის სახნავი მიწა, 10 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივა, გადახდილი აქვს ხორბალი 2 კოდი, ფული – 50 კაპიკი, სულ: 2 მანეთი და 10 კაპიკი.
- 11) ომა ნაოზა შვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 5 მამაკაცი, 5 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, გადახდილი აქვს ხორბალი 3 ლიტრა, ფული – 10 კაპიკი, სულ: 34 კაპიკი.
- 12) გლახა ნაოზა შვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 3 მამაკაცი, 3 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 5 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, გადახდილი აქვს ასევე 34 კაპიკი.
- 13) მახარაბელი ურიაშვილი, 6 მამაკაცი, 3 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 4 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, გადახდილი აქვს ხორბალი 12 ლიტრა, ფული – 50 კაპიკი, სულ: 1 მანეთი და 46 კაპიკი.
- 14) დათუა ურიაშვილი, 3 მამაკაცი, 4 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, გადახდილი აქვს ასევე 1 მანეთი და 46 კაპიკი.
- 15) ბერი ნაოზა შვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 4 მამაკაცი, 5 ქალი, გადახდილი აქვს ხორბალი 6 ლიტრა, ფული – 25 კაპიკი, სულ: 73 კაპიკი.
- 16) შალვა ნაოზა შვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 5 მამაკაცი, 3 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, გადახდილი აქვს ასევე 73 კაპიკი.
- 17) პარუნა ნაოზა შვილი (პაპუნა ნაროზაშვილი – დ. ა.), 5 მამაკაცი, 4 ქალი, 4 დღის სახნავი მიწა, 4

დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 5 თივა, გადახდილი აქვს ასევე 73 კაპიკი.

18) პაპუა ნაოზა შვილი (პაპუნა ნაროზაშვილი – დ. ა.), 6 მამაკაცი, 5 ქალი, 1 დღის სახნავი მიწა, 2 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, გადახდილი აქვს ხორბალი 3 ლიტრა, ფული – 10 კაპიკი, სულ: 34 კაპიკი.

19) სიხარულა ნაოზა შვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 5 მამაკაცი, 2 ქალი... გადახდილი აქვს ასევე 34 კაპიკი.

20) მახარა წითურაული შვილი (წითურაული – დ. ა.), 5 მამაკაცი, 3 ქალი, 1,5 სახნავი მიწა, 3 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 6 თივა, გადახდილი აქვს 3 ლიტრა ხორბალი და 3 ლიტრა ქერი, ფული – 25 კაპიკი, სულ: 67 კაპიკი.

21) ღვთისივარ მწითურაული შვილი (წითურაული – დ. ა.), 9 მამაკაცი, 8 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 6 თივა, გადახდილი აქვს ასევე 67 კაპიკი.

22) ელიზბარ შარმადინა შვილი (შერმადინი – დ. ა.), 2 მამაკაცი, 5 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 7 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 6 თივა, 1 წისქვილი საკუთარი პურის დასაფქავად. გადახდილი აქვს 1 მანეთი და 34 კაპიკი.

23) გიორგი ჭოჭოლაშვილი (ჭოჭალი – დ. ა.), 3 მამაკაცი, 3 ქალი, 6 დღის სახნავი მიწა, 15 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 10 თივა, გადახდილი აქვს 1,5 კოდი ხორბალი და 1,5 კოდი ქერი, ფული – 1 მანეთი, სულ: 3 მანეთი და 10 კაპიკი.

24) ოსიპ (ოსია – დ. ა.) ჭინჭარაულიშვილი, 6 მამაკაცი, 3 ქალი, 5 დღის სახნავი მიწა, 14 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 7 თივა, გადახდილი აქვს ასევე 3 მანეთი და 10 კაპიკი.

25) იოვ შულღიაშვილი, 5 მამაკაცი, 3 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 7 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 3 თივა, გადახდილი აქვს ფული – 25 კაპიკი, ასევე პური, სულ: 2 მანეთი და 35 კაპიკი.

26) იოსებ შულღიაშვილი, 5 მამაკაცი, 7 ქალი, გადახდილი აქვს ასევე სულ: 2 მანეთი და 35 კაპიკი.

27) ბერი შულღიაშვილი, 5 მამაკაცი, 5 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 8 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 3 თივა, გადახდილი აქვს 1,5 კოდი ხორბალი და 1,5 კოდი ქერი, ფული – 25 კაპიკი, სულ: 2 მანეთი და 35 კაპიკი.

28) აბრამ იროტუ რაულიშვილი (ჭინჭარაული? – დ. ა.), 5 მამაკაცი, 7 ქალი, 4 დღის სახნავი მიწა, 8 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 3 თივა, გადახდილი აქვს ასევე პური, ფული – 50 კაპიკი, სულ: 2 მანეთი და 60 კაპიკი.

29) ოსიპ (ოსია – დ. ა.) სულაშვილი, 4 მამაკაცი, 2 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 8 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 4 თივა, გადახდილი აქვს 1 კოდი ხორბალი და 1 კოდი ქერი, ფული – 1 მანეთი, სულ: 2 მანეთი და 40 კაპიკი.

30) დიმიტრი კობაური შვილი, 5 მამაკაცი, 2 ქალი, 1 დღის სახნავი მიწა, 7 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 3 თივა, გადახდილი აქვს 2 ლიტრა ხორბალი და 2 ლიტრა ქერი, ფული – 15 კაპიკი, სულ: 43 კაპიკი.

31) იაკობ კობაური შვილი, 3 მამაკაცი, 4 ქალი, 1 დღის სახნავი მიწა, 5 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 1 თივა, გადახდილი აქვს 1 ლიტრა ხორბალი და 1 ლიტრა ქერი, ფული – 8 1/2 კაპიკი, სულ: 22 1/2 კაპიკი.

32) ბერი წითარაულიშვილი (წითურაული – დ. ა.), 5 მამაკაცი, 5 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 3 თივა, გადახდილი აქვს 3 ლიტრა ხორბალი და 3 ლიტრა ქერი, ფული – 50 კაპიკი, სულ: 92 კაპიკი.

33) მგელია ქალისურაშვილი (ქალისური – დ. ა.), 6 მამაკაცი, 3 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, გადახდილი აქვს ასევე 92 კაპიკი.

34) ოტია ნაუროზა შვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 6 მამაკაცი, 4 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივა, გადახდილი აქვს 2 ლიტრა ხორბალი და 2 ლიტრა ქერი, ფული – 15 კაპიკი, სულ: 43 კაპიკი.

35) გიორგი კაშაურა შვილი (კაიშაური – დ. ა.), 4 მამაკაცი, 3 ქალი, 4 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 5 თივა, გადახდილი აქვს 6 ლიტრა ხორბალი და 6 ლიტრა ქერი, ფული – 25 კაპიკი, სულ: 1 მანეთი და 9 კაპიკი.

36) პეტრე ნაუროზაშვილი (ნაროზაშვილი – დ. ა.), 5 მამაკაცი, 3 ქალი, 1,5 დღის სახნავი მიწა, 4 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, გადახდილი აქვს 1 ლიტრა ხორბალი და 1 ლიტრა ქერი, ფული – 8 1/2 კაპიკი, სულ: 22 1/2 კაპიკი.

37) სიხარული შარმადინა შვილი (შერმადინი – დ. ა.), 6 მამაკაცი, 4 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 12 თივა, გადახდილი აქვს 3 ლიტრა ხორბალი და 3 ლიტრა ქერი, ფული – 50 კაპიკი, სულ: 92 კაპიკი.

38) ბერი კობაური შვილი, 1 მამაკაცი, 2 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 7 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 3 თივა, გადახდილი აქვს 6 ლიტრა ხორბალი და 6 ლიტრა ქერი, ფული – 50 კაპიკი, სულ: 1 მანეთი და 34 კაპიკი.

39) ბერი ქიტესა შვილი, 3 მამაკაცი, 1 ქალი, 4 დღის სახნავი მიწა, 8 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 3 თივა, გადახდილი აქვს ასევე 1 მანეთი და 34 კაპიკი.

39 ოჯახში 170 მამრობითი და 152 მდედრობითი სქესის წარმომადგენელია, მათ მფლობელობაშია 122 დღის სახნავი მიწა, 246 დღის სახნავად გამოუყენებელი, 106 თივა, 2 წისქვილი, გადახდილი აქვთ 52 მანეთი და 1 კაპიკი. გადასახადს მიწათმოქმედებით და მესაქონლეობით იხდიან. ყმები თავად ერისთავს ეკუთვნიან (გსიემ 1956: 56-61).

საძეგური მიეკუთვნება ქსნის ხეობის იმ სოფლების სიას, სადაც სახნავად გამოუყენებელი მიწები დამუშავებულ მიწებს ორჯერ აღემატება, გადასახადს იხდიან როგორც ფულის სახით, ისე ნატურით: მეცხოველეობით, ასევე პურით, ხორბლით, ქერით.

როგორც ვხედავთ, საძეგურში ყველაზე მეტი ნაროზაშვილები ყოფილან, თუმცა ტექსტში გვარი ხან ნაოზაშვილად, ხან ნიოზიშვილად და ხანაც ნაუროზაშვილადაა მითითებული. მეთვრამეტე საუკუნის აღწერებში კი ნაუროზაშვილებად არიან მოხსენიებული. მეცხრამეტე საუკუნიდან ქსნის ხეობელი ნაუროზაშვილები უკვე ნაროზაშვილებად აღირიცხებიან (აღმწერთა „გავლენით“ ხმოვანი ვ დაიკარგა), თუმცა ქართლის ბარის სოფლებში მცხოვრებნი, მაგალითად, ოკამში, ლამისყანაში ნაუროზაშვილებად იწერებიან. 2016 წლის მონაცემებით საქართველოში ნაუროზაშვილები სულ 1095 ადამიანია, უმრავლესობა თბილისში ცხოვრობს – 516, კასპში – 177, რუსთავში – 54, დუშეთში – 53, ახალგორში – 5 და ასე შემდეგ (კვაჭანტირაძე 2017: 367). ნაროზაშვილები 244 ადამიანია, უმრავლესობა ცხოვრობს კასპში – 84, ახალგორში – 51, რუსთავში – 35. საქართველოში ასევე ცხოვრობენ ნაროზაშვილები – 214 ადამიანი, უმრავლესობა დედოფლისწყაროში – 89 და თბილისში – 50 (კვაჭანტირაძე 2017: 373).

ქსნის ხეობის მოსახლეობის აღწერებისაგან განსხვავებით 1804 წლის აღწერაში ვხვდებით, რამდენიმე ახალ მოსახლეს, მაგალითად: ქიტესაშვილს, ჭინჭარაულს, რაულიშვილს, რომელიც რეალურად ჭინჭარაული უნდა იყოს. საყურადღებოა კიდევ ერთი გვარი – უჩიაშვიდი, ამ გვარის ორი ოჯახია მეცხრამეტე საუკუნის აღწერაში. მართალია, რუსულ წყაროში ცალკეა მითითებული მგელია ქალისურის ოჯახი, მაგრამ თუ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის აღწერებს დავაკვირდებით, დავინახავთ, რომ 1804 წელს ნახსენები ურიაშვილები, ქალისურების შთამომავლები არიან, რომლებიც ადრე ქალის ურიად იყვნენ ცნობილები. ჩნდება კითხვა, ხომ არ გვაქვს საქმე საქართველოში ურიად წოდებულ ებრაელებთან? – მითუმეტეს, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ ფაქტს, რომ რუსულ აღწერაში „ქალის ურიის“ შთამომავალთა ერთი შტო სულაც ურიაშვილებად იწოდებიან. ს. მაკალათიას მინიშნებით: „წინათ ლარგვისში (საძეგურთან ახლოს – დ. ა.) სავაჭრო ჰქონიათ ურიასა და სომეხს. იმ ადგილს, სადაც ურიას სავაჭრო იყო, უწოდებენ ურიათ უბანს, სადაც სომხის სავაჭრო იყო – სომხის უბანს“ (მაკალათია 1968: 81).

ცხადია, ზემოთ თქმული მიაწინებს იმას, რომ ურიათ უბანში ებრაელები, ხოლო სომხის უბანში სომხები ცხოვრობდნენ. შესაძლებელია, რომ ებრაელ მოვაჭრეთაგან ამ მხარეში ვინმე დამკვიდრებულიყო. თუმცა, არც იმის გამორიცხვა შეიძლება, რომ წყაროში საუბარი იყოს ქალისურზე და არა ქალაში დამკვიდრებულ ურიაზე. ქალისურები, თავის მხრივ, ანატორელი სისაურების განაყარი შტოა (თოფჩიშვილი 2002: 18); (ნაზღაიძე 2008); (ბეჟაური 2017) თუ გავითვალისწინებთ, როგორ ხშირი იყო არაგვის ხეობიდან ქსნის ხეობაში მოსახლეობის მიგრაცია და, მით უფრო, სისაურთა განშტოებების, არაა გასაკვირი ქალისურთა საძეგურში დამკვიდრება. ქალის ურიაზე თუ ურიაშვილებად მოხსენიებული პირების სახელებიც ქართულია: მახარებელი, დათუნა, ოთარა, ბერი, გიორგი, მგელია. დღესდღეობით ქალისურები ერთ-ერთი მცირერიცხოვანი გვარია საქართველოში, 2016

წლის მონაცემებით სულ 57 ადამიანი, აქედან თბილისში 23 მოსახლეა, კასპში – 25, ხოლო ახალგორში – 9 (კვაჭანტირაძე 2017: 597).

არაგვის ხეობიდან არიან გადმოსულები აღწერაში ნახსენები კობაიძე-კობაურები და კაიშაურები. კობაურების,

მთიულეთიდან გადმოსახლების მიზეზი ბატონის მკვლელობა ყოფილა. ორ ძმა კობაიძეს ბატონი მოუკლავს. სულ ოთხი ძმანი ყოფილან. ოთხივე გადმოსულა და დასახლებულან საძეგურის ხეობაში. „ისინი შამახიზნულები ყოფილან და კაცი რომ მოკლეს, იმიტომ შეიცვალეს გვარი კობაიძე კობაურად“. კობაურების ნაწილი საძეგურიდან უფრო დაბლობში (მაგალითად, სოფელ ახმაჯში) გადასულა საცხოვრებლად. მთხრობელისავე სიტყვით, „სალოცავად წინ-წინ დადიოდნენ კობაურები ჩირიკში“. ძირად კობაიძეები არიან სოფ. კობიანთკარში (დუშეთის მახლობლად) მოსახლე გორმაზაშვილები. საძეგურში მოსახლეობენ აგრეთვე მთიულეთიდან გადმოსახლებული კაიშაურები (თოფჩიშვილი 2002: 18-19).

ხევსურეთიდან არიან მოსული ჭინჭარაულები, ხოლო ქსნის ხეობის სოფლებიდან შერმადინები, ილურიძეები და მილაძეები. რაც შეეხება ოსიშვილებს, მათი ძირი გვარი რაზმაძეა და ქსნის ხეობაში რაჭიდან არიან მიგრირებულნი. საძეგურიდან ოსიშვილები გადასახლებულან ლამისყანაში, კასპში, გორში, ერედაში, წილკანში და სხვაგან. 2016 წლის მონაცემებით საქართველოში 212 ოსიშვილი ცხოვრობს, უმეტესობა თბილისში – 77, მცხეთაში – 62, კასპში – 29, ახალგორში – 22 და ასე შემდეგ (კვაჭანტირაძე, 2017: 392). ბევრად მეტნი არიან რაზმაძეები – 5608.

1873 წლის აღწერაში საძეგური წარმოდგენილია 2 ცალკე სოფლად: საძეგური პირველი და საძეგური მეორე.

საძეგური პირველი თბილისის გუბერნიის დუშეთის მაზრის მონასტრის საზოგადოებაში შედიოდა. „დროებით ვალდებულნი გლეხნი“ თავად გიორგი ერისთავის (ერისთავის) და კნენა ნინო ორბელიანოვის (ორბელიანის) მიწაზე იყვნენ დასახლებულნი. გიორგი ერისთავს 12 კომლი ეკუთვნოდა: ნავროზაშვილები (5 კომლი), რომლებიც ხან ნავროზაშვილებად და ხან ნაროზაშვილებად არიან მითითებულნი, ჭალისურები (3 კომლი), კობაურები (3 კომლი) და ოსიშვილები (1 კომლი). ნინო ორბელიანის მიწაზე 20 კომლი ცხოვრობდა: ოსიშვილები (3 კომლი), ილურიძეები (1 კომლი), კაჭიურები (1 კომლი), კობაურები (2 კომლი), სულაშვილები (5 კომლი), ნაროზაშვილები (8 კომლი). სულ 32 კომლი, 110 მამრობითი, 82 მდედრობითი სქესის (192 სული). სულ ქართველნი. მართლმადიდებელი ქრისტიანები. აღწერაზე პასუხისმგებელი პირები ყოფილან მონასტრის საზოგადოებიდან „აღმორჩეულნი“ თევდორე გოგიჩაშვილი და ზაქარა ნაროზაშვილი. დამონმებულია ბეჭდით მამასახლისის - პეტრე ზარიძის მიერ (არქივი № 296: ფურცელი 151-166).

საძეგური მეორე თბილისის გუბერნიის დუშეთის მაზრის გეზვერეთის საზოგადოებას ეკუთვნოდა. თავად რევაზ შალვას ძე ერისთავის (ერისთავის) მიწაზე 5 კომლი ცხოვრობდა: მილაძეები (3 კომლი), გიგაური (2 კომლი), კნენა ნინო ორბელიანოვის (ორბელიანის) კუთვნილი გლეხები 7 კომლი იყო: წითურაულები (4 კომლი), კაიშაურები (2 კომლი), ნაროზაშვილები (1 კომლი). სრულებით დროებით ვალდებულნი გლეხები 12 კომლს შეადგენდა, 53 სული მამრობითი და 45 მდედრობითი სქესის (98 სული). სულ ქართველნი. მართლმადიდებელი ქრისტიანები. აღწერაზე პასუხისმგებელი პირები იყვნენ გეზვერეთის საზოგადოებიდან „აღმორჩეულნი პირნი“ ზაქარა ჭოჭალი, შალვა კუდუხაშვილი, ზაქარა ფსუტური და მოსე ჩარაშვილი. დამონმებულია მამასახლისის ზურაბ კაიშაურის ბეჭდით (არქივი № 297: ფურცელი 167-175).

1886 წლის კამერალური აღწერის მიხედვით საძეგური პირველის მოსახლეობა 35 კომლია, 118 მამრობითი სქესის, 80 მდედრობითი (სულ 198 სული), ქართველები, მართლმადიდებელი ქრისტიანები (მონაცემები 1893: 77). საძეგური მეორეს კომლების რაოდენობა 14 კომლს შეადგენს, 56 მამრობითი სქესის, 31 მდედრობითი (სულ 87 სული), ქართველები, მართლმადიდებელი ქრისტიანები (სტატისტიკური მონაცემები 1893: 75).

სრულიად საქართველოს 1923 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით,

საძეგურში, რომელიც მონასტრის თემს მიეკუთვნებოდა 32 კომლს უცხოვრია, 61 მამაკაცსა და 86 ქალს, სულ 147 სული (აღწერის ჯამები 1926: 168).

2002 წლის პირველი ეროვნული აღწერის მონაცემებით, კორინთის თემის საკრებულოში შემავალი საძეგური პირველის (საძეგური მეორე ცალკე სოფლად აღარ იხსენიება) მოსახლეობა 161-ია, 81 მამაკაცი და 80 ქალი, მოსახლეობის 99% ქართველია (აღწერა 2003: 118).

2008 წლის აგვისტოს ომამდე საძეგურში, ძირძველი მკვიდრი მოსახლეობიდან, ძირითადად, ცხოვრობდნენ ნაროზაშვილები, კობაურები, რაზმაძეები, კაიშაურები, მილაძეები, სულაშვილები, ასევე ახალგორის მუნიციპალიტეტის სოფლებიდან გადმოსახლებული ბუთხუზები, ბუნტურები, ჩიტიშვილები, გიგაურები, ბერიძეები და სხვები.

დამოწმებანი:

ამირანაშვილი 1961: შ. ამირანაშვილი. *ქაიხური ხელოვნების ისტორია*, თბილისი.

არქივი № 296: საქართველოს ეროვნული არქივის ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 3, საქმე 261, დოკუმენტი № 296, ფურცელი 151-166.

არქივი № 297: საქართველოს ეროვნული არქივის ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 254 ანაწერი 3, საქმე 261. დოკუმენტის ნომერი 297. ფურცელი 167-175.

აფაქიძე 1959: ა.აფაქიძე. *საქართველოს არქეოლოგია*, თბილისი.

აქტები 1868: *Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*, Том II. Тифлис.

აღწერა 2003: საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები (საქართველოს სოფლების მოსახლეობა), ტ. II, თბილისი.

აღწერის ჯამები 1926: სხუდიაძე საქართველოს 1923 წლის სასოფრო-სამეურნეო აღწერის ჯამები, ნაწილი II, დემოგრაფია, ნაკვეთი I, სოფლობრივი ჯამები, ტფილისი.

ახლოური 2021: დ. ახლოური. *ქსნის ხეობის ისტორია*, ტ. II, თბილისი.

ახუაშვილი 2005: ი. ახუაშვილი. *ქაიხური გვახ-სახელები, მასალები ქაიხური გვახების ისტორიისათვის*, ტ. I, თბილისი.

გაგოშიძე 1964: ი. გაგოშიძე. *აფხაზიკუხი ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან*, თბილისი.

გაგოშიძე 1997: ი. გაგოშიძე. *ახალგორის განძი, საქართველო ენციკლოპედია*, ტ., I, თბილისი.

გელაშვილი 1962: გიუდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცდა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ., I, თბილისი.

გელაშვილი 1964: გიუდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცდა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ., II, თბილისი.

გვასალია 1983: ჯ. გვასალია. *აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნახევრები (შიდა ქაიხური)*, თბილისი.

გობეჯიშვილი 1952: გ. გობეჯიშვილი. *არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში*, თბილისი.

გსიემ 1956: გორის ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმი (გსიემ), ყოფილი ქსნის საეხისთავოს მოსახლეობის აღწერა 1804 წ., შემოსული 1956 წელს, №7486.

დადიანიძე 2008: შიდა ქართლი, ახალგორის მუნიციპალიტეტის არქიტექტურული მემკვიდრეობა, 1985-1986 წლების ექსპედიციის მასალები, რედ. ცირა დადიანიძე, ტ. IV, თბილისი.

ენუქიძე, ბედოშვილი 1986: იოანე ბაგვატიონი. *ქაიხ-კახეთის აღწერა*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბედოშვილმა, თბილისი.

თაყაიშვილი 1951: ე. თაყაიშვილი. *ქსნის საეხისთავოს სტატისტიკური აღწერილობა (ქსნა)*, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 45, თბილისი.

თოფჩიშვილი 2002: რ. თოფჩიშვილი. *საქართველოს ისტორიული დემოგრაფიისათვის (შიდა ქაიხურის მთის მოსახლეობის მიგრაციის ეთნოისტორიული საკითხები)*, თბილისი.

კეცხოველი 1971: ნ. კეცხოველი. *მოხბის აჩაგვი, აჩაგვიანი*, თბილისი.

კვაჭანტირაძე 2017: კ. კვაჭანტირაძე. *ქაიხური და ქაიხურ-ებხაური გვახ-სახელები*, თბილისი.

მაისურაძე 1990: ი. მაისურაძე. *ქაიხური გვახსახელები (სადრეტიკონო ბიბლიოგრაფიული მასალები)*, თბილისი.

მაკალათია 1968 : ს. მაკალათია. *ქსნის ხეობა, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნაჩვენები*, თბილისი.

რეხვიაშვილი 1954: ნ. რეხვიაშვილი. *ქსნური ქარჩი, საქართველოს მუზეუმის მოამბე*, ტ., XVIII-B, თბილისი.

რეხვიაშვილი 1975: ნ. რეხვიაშვილი. *მჭედლობა ქსნის ხეობაში, წიგნში: ქსნის ხეობა*, თბილისი.

სონღულაშვილი 2009: ა. სონღულაშვილი. „*სამხეთქით ოსეთი საქართველოში?!*“, თბილისი.

სმირნოვი 1934: Я. Смирнов. *Ахалгорский клад*, Тифлис.

სტატისტიკური მონაცემები 1893: *Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлечённых из посемейных списков 1886 г. Душетский уезд, Ксанский участок*, Тифлис.

ქსე 1985: საძეგური პირველი, *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*, ტ., 9, თბილისი.

ქსე 1978: გეგუერეთი, *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*, ტ., 3, თბილისი.

ყაუხჩიშვილი 1973: ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, *ქართლის ცხოვრება*, ტ. IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი.

ხოცუაშვილი 1987: ვ. ხოცუაშვილი. ახალგორის განძის თავგადასავალი, *დენინედი*, 24.X.1987, ახალგორი.

ჯავახიშვილი 1967: ი. ჯავახიშვილი. *საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები*, წიგნი 1, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბილისი.

ნივთები ახალგორის განძიდან (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)

FROM THE HISTORY OF SADZEGURI VILLAGE OF KSANI GORGE

Davit Akhlouri

Gori State University

datoakhlouri@gmail.com

The paper reviews about the historic village monument of Ksani valley, which is located in the occupied Akhalgori municipality. It begins with survey of ancient period based on archaeological data. The second part of the paper covers the modern period and represents current events.

According to the 18th-21th centuries' census data one can elaborate on the political, economic, social and demographic situation in Sadzeguri (which was divided into two parts - Sadzeguri first and Sadzeguri second), categories of peasants and taxes. It can be seen that the majority of the rural population lived on the land of the landowner gentry.

When talking about the demographic situation of the village, censuses of different periods were compared. It is shown how the demographic picture of the village changed over the years, what path this or that family took before settling in Sadzeguri and in the subsequent period, what was the situation here before the August 2008 war and what is the situation today, after the occupation of the Akhalgori region.